

JANKO PLETERSKI

Napomene o uvažavanju općeg i posebnog
s gledišta jugoslavensko — nacionalno
(republičko i pokrajinsko)*

Moj prilog ne može biti sistematičan referat koji bi odredio bar najglavnije probleme u odnosu općeg i posebnog s gledišta zajedničko — federalno — jugoslavensko i posebno — republičko, pokrajinsko — nacionalno. Ovo izlaganje ima karakter redanja pojedinih zapažanja koja potječu iz spoznaja stečenih u toku istraživačkog rada samo na dijelu problematike Historije SKJ. Osim konkretnih napomena, mislim da treba spomenuti i dva metodološka problema kao način prilaženja pisanju naših priloga.

Prvi, kako i koliko je moguće provesti podvajanje u opće i posebno na području, kratko nazvanom »federalno — nacionalno«? A drugi, je li dovoljno shvatiti »posebno« na tome području kao evidenciju »specifičnog«?

U vrijeme kad treba već za nekoliko tjedana da predložimo prve verzije svojih tekstova, sigurno je da moramo u našim diskusijama biti što konkretniji, da raspravljamo o pojedinim historiografskim pitanjima. Teoretske rasprave koliko i važne, ne mogu nas same odvesti onaj korak dalje, koji je bitan za prelazak ka ostvarenju. No osim teoretskih i konkretnih, ima i pitanja metodologije o kojima se treba dogovarati u ovom trenutku prilaženja konkretnome, jer metodologija je dio tog prilaženja. Imam na umu dva metodološka problema. Prvi, kako i koliko je moguće provesti podvajanje u opće i posebno na području, kratko nazvanom »federalno—nacionalno«? A drugi, je li dovoljno shvatiti »posebno na tome području kao evidenciju »specifičnog«?

Sasvim je očigledno da je odvajanje posebnog od općeg na području »federalno — nacionalno« moguće samo do neke granice. Ta je granica postavljena s jedne strane time što je niz bitnih elemenata historijskog procesa nužno opći, pa ih treba kao takve i tretirati. Npr. društveni poredak, osnovne klase, društva, klasni interes i borba. Dalje, institucija države s njenim organima 1918—1941, na nov način i poslije 1945. U pogledu SKJ naročito sve ono što proizlazi iz organizacione integralnosti i realiziranja načela demokratskog centralizma. S druge je strane odvajanju nacionalnog granica postavljena činjenicom što ne postoje »čiste«

* Ovaj je prilog autorov referat na znanstvenom savjetovanju o temi »Opće i posebno u historiji SKJ«, koje je održano na Brionima, 18—20. prosinca 1980. god.

nacionalne sredine i situacije. Malo je etnički homogenih teritorija, malo je teritorija istog naroda, bez značajnih regionalnih razlika u smislu različitih historijskih podjela, neravnomjerne razvijenosti, graničenja na različite narode, jugoslavenske i okolne. Na svakom području »nacionalno« je zapravo opet integrativna kategorija, nešto što zbraja i na jedan glavni denominator svodi veliko mnoštvo različitih elemenata. Prema tome je i nacionalno cjelina samo uvjetno, ako je uzimamo kao živu i nikad definitivno formiranu veliku društvenu grupu u kojoj postoji mnoštvo društvenih sastavnih elemenata vrlo sličnih pa čak identičnih s adekvatnim u ostalim nacionalnim zajednicama.

Je li pravilno i dovoljno rješavati pitanje posebnog na području »federalno—nacionalno« evidentiranjem i opisivanjem specifikke, specifičnih pojava na pojedinim nacionalnim područjima? U našim pripremnim diskusijama sasvim je opravdano bio istaknut zahtjev da naše pisanje bude sintetičko, a ne samo redanje historijskih podataka, ma koliko oni bili bitni i važni. Drugim riječima, da premašimo ono što se pomalo neadekvatno naziva događajna historija i da sintezu postizemo ne naprosto reduciranjem broja opisanih zbivanja ili redukcijom subjekata na jednog, centralnog, već prvenstveno bavljenjem tzv. »strukturama dugog trajanja«. Koliko god se može raspravljati o različitim historijskim metodama, sigurno je da nema ozbiljnije historijske sinteze bez sagledavanja dugoročnih procesa pa i društvenih faktora koji trajnije u njima djeluju. Što su društvene klase i slojevi, internacionalni i intranacionalni odnosi u historijskom razvitku drugo nego takvi faktori? Eminentna struktura dugog trajanja baš su nacije. Prema tome, sagledavanje onoga što je posebno kao nacionalno nedostižno je, ako to shvaćamo samo kao traženje specifičnosti, koje po svojoj biti nisu drugo do lokalno odstupanje od općeg pravila. Prilaz treba da je upravo obrnut. Ono što je zajedničko nastaje kao opće u zajednici relativno samostalnih procesa u društvenom razvitku na pojedinim nacionalnim područjima. Specifičnost se svodi na traženje karakteristika, manje—više neponovljivih, pojedinih područja, dok je ono »posebno« o čemu treba da mi prije svega brinemo, sagledavanje razvitka individualnih društava koja se zajednički pojavljuju u našoj historiji.

Što to znači za historijski tekst koji treba da napišemo? Jer, jasno je da ne pišemo historiju naroda i narodnosti Jugoslavije u XIX i XX vijeku. Naš je zadatak mnogo otežan okolnošću što takva historija nije napisana bar u takvoj prvoj verziji koja bi se mogla smatrati naučnom i dovoljno svestranom. Prilikom pisanja historije Saveza komunista Jugoslavije svakako moraju biti u prvom planu opći potezi historije društva u jugoslavenskom prostoru, oni potezi koji faktički omogućuju pojavu i egzistenciju jedinstvene komunističke partije za cijeli jugoslavenski teritorij. Ali je važno — ako nećemo da se nađemo u položaju simplifikatora i faktičkih neučenjaka — da te zajedničke opće poteze uvijek tretiramo kao reflektiranu sintezu posebnoga. U Jugoslaviji, kao i inače u svijetu, postoji radnička klasa kao društvena kategorija s određenim interesima, društvenim i političkim mogućnostima te historijskom ulogom. Ali ona ne postoji ni kao nestrukturirani jednoobrazni društveni destilat ni kao kategorijalna apstrakcija. Ona postoji kao interes radničkog elementa

u svim i u svakoj posebnoj društvenoj nacionalnoj ili političkoj zajednici koje sačinjavaju jugoslavensku zajednicu. Znamo da i drug Tito, kao ranije Lenjin, u određenim prilikama govori o radničkoj klasi i u pluralu, o radničkim klasama, to jest o dijelovima pojedinih nacija ili društveno-političkih globalnih zajednica. Ti dijelovi imaju obilježja svojih vlastitih društava. Jedinstvena revolucionarna radnička partija za cijelo vrijeme svoga postojanja nalazila se pred zadatkom da rješava taj problem dijalektike postojanja i radničke klase i radničkih klasa u Jugoslaviji. Sve dok budemo sposobni u obrađivanju i prikazivanju historije SKJ da imamo u vidu takav karakter jedinstva Partije i radničke klase u Jugoslaviji, neće biti opasnosti da simplifikiramo i sintetiziramo mehanički. Pa makar to uvijek izričito i ne kazali.

Važan je naš način rezoniranja, način kako sami dolazimo do svojih pogleda, pa će ti pogledi, izloženi u tekstu, imati onaj reflektirani sadržaj jedinstva mnogoobraznog koji tražimo. Drugim riječima, mislim da nije potrebno svakom prilikom uvijek nabrajati tzv. specifičnosti svih pojedinih individualnih društava Jugoslavije, da to ponavljanje bude neka formula, neka šablona kojom ćemo se opravdavati i legitimirati.

No uza sve uvažavanje potrebe da u pisanju pregleda historije SKJ treba u prvom planu da budu opći potezi, moramo obezbijediti onaj minimum konkretnog prezentiranja posebnih razvitaka, bez kojeg bi naše historijsko sintetiziranje izgubilo temelje. Za sve pojedinačne historijske periode koje obrađujemo trebalo bi važiti pravilo da za svakoga od njih jedanput (na jednom mjestu) pregledno identificiramo osnovne karakteristike pojedinih nacionalnih društava, odnosno problematiku pojedinih područja. Dok je za prvi dio (do 1918. god.) našeg teksta to evidentno u samoj strukturi teza, mislim da bi u ostala tri dijela trebalo to posebno predvidjeti. Ne možemo uspješno govoriti o politici KPJ, odnosno SKJ u nacionalnim pitanjima, o odnosu revolucionarne partije prema nacionalnim pokretima, o nacionalnim odnosima u socijalističkoj federaciji kao tvorevini politike SKJ, a da ne identificiramo i u temeljnim potezima ne prikažemo svaku nacionalnu problematiku kao u sebi uvjetovan fenomen. Ne zalazeći u detalje, treba dati ono što je najnužnije za shvaćanje tih fenomena. To ne činimo zato što bismo se osjećali kao učitelji historije (što i nije loše) već zato da bismo mogli riješiti jedan od osnovnih zadataka »Historije Saveza komunista Jugoslavije«, a to je prikaz stvaralaštva KPJ, odnosno SKJ u rješavanju na našem terenu odlučnog pitanja o odnosu između revolucije i nacija. Usporedo s tim morali bismo pokušati da za svaki novi historijski nivo ponovo identificiramo opće, zajedničke poteze i njihove društvene temelje.

S gledišta socijalističkih revolucija, a naročito naše, postavlja se kao centralno pitanje u odnosu prema nacijama, kako se realizira postulat Komunističkog manifestata da se proletarijat mora podići do položaja »nacionalne klase«, »podići se do vodeće klase nacije«, da se mora »sam konstituirati kao nacija«. To je problem svih revolucionarnih pokreta, bilo da djeluju na terenu nacija koje su samostalne ili na terenu ugnjetenih nacija koje razvijaju nacionalni pokret. Komunistička partija Jugoslavije, djelujući u mnogonacionalnoj državi, morala je da revolucionarni odnos prema naciji formulira u najrazličitijim situacijama; ali je u

svima odlučan problem, kako postići realizaciju onoga što je Tito već 1934. god. postavio kao zadatak Partiji, naime stati »na čelo« nacija, a što je u početku 1939. god. Edvard Kardelj formulirao kao put »ka najvažnijem prelomu u razvitku nacionalnog pitanja: ka borbi buržoazije i proletarijata za vodstvo u nacionalnom pokretu«. Čitavo historijsko iskustvo puta naše revolucije sve do današnjeg dana pokazuje da se proces osvajanja položaja nacionalne klase za proletarijat ne ograničava na političku stranu, na osvajanje vlasti kao temeljnog čina revolucije, već da je to duže historijsko zbivanje, koje niti počinje niti ne završava političkim osvajanjem vlasti. Cjelokupno pitanje nacija treba u historiji Saveza komunista Jugoslavije posmatrati kao proces nastajanja uvjeta, mogućnosti a zatim ostvarenja — političkom i društvenom djelatnosti Partije — za historijsko nastupanje radničke klase koja svjesno osvaja položaj vodeće klase nacije. S takvog polazišta praćenje pojedinih nacionalnih situacija nije svrha samo sebi, već omogućuje sagledavanje dimenzija revolucionarnog djelovanja.

Sasvim je jasno da je takav prilaz moguće uspješno realizirati u našem tekstu samo uz suradnju sviju nas, da nitko od nas, obrađujući svoju specijalnu temu, ne gubi iz vida taj zadatak i da pokuša dati njegovom rješenju svoj prilog. Budući da su svi timovi sastavljeni tako da u svakom od njih ima drugova iz svih republika i pokrajina, da u njima ima pripadnika sviju naroda i narodnosti Jugoslavije, imamo optimalan preduvjet da taj teški i komplicirani zadatak obavimo. To je zadatak koji prelazi mogućnosti svakog pojedinca.

Pokušat ću sada po redu da izložim nekoliko svojih zapažanja za koja držim da mogu biti korisna.

Za prvi dio teza postavlja se prije svega pitanje zajedničkog, a ne posebnog. Struktura teza obezbjeđuje potpunu obradu razvitka u svim našim sredinama do 1918. god. Pitanje je, u kom smislu treba tražiti zajedničke poteze. Sigurno su u tome periodu, bar do svjetskog rata, u prvom planu historijskog zbivanja nacionalni pokreti, dok nas interesiraju radnički i socijalistički pokreti. Među njima sigurno ima mnogo zajedničkog, i to bitnog, u društvenoj bazi, u ideologiji, organizaciji itd. No, za traženje zajedničkog u pokretima o kojima je riječ, postoje i razlozi koji nisu neposredno vezani za njih, a zbog kojih tražimo zajedničke poteze. Glavni razlog sigurno je projekcija unazad na prošlost činjenice, što poslije 1918. godine postoji ovdje jedna jugoslavenska država u kojoj se u narednim decenijama događa i integrativna socijalistička revolucija. I to bi po sebi bilo dovoljno. No, treba vidjeti, također, koliko ima takvog što je zajedničko baš za naše radničke i socijalističke pokrete, još prije nastanka mogućnosti spomenute projekcije na prošlost naših zemalja. Jer, mislim da se slažemo s ocjenom da stvaranje prve jugoslavenske države 1918. godine nije samo historijska slučajnost. Drugim riječima, u nacionalnim pokretima naših naroda ima prije 1918. god. dugoročnih historijskih tendencija razvitka, koje djeluju i u 1918. god. i u narednim decenijama, bez obzira na to što je u zbivanju te godine dominantna buržoaska politika, bez obzira na uvjete imperijalističkog mira, bez obzira na kontrarevolucionarnu atmosferu. Razumije se da treba govoriti i o jugoslavenskom pitanju i pokretu. Ali mislim da nije

naš zadatak da ono što je zajedničko mjerimo u prvom redu ili čak isključivo prema manifestacijama toga pokreta. Pogotovo, što se treba čuvati da ne uzimamo kao revolucionarno ono što u njegovoj vrlo površnoj ideologiji dominira, tj. ideju jugoslavenskog etničkog i nacionalnog jedinstva, a što se u daljnjem historijskom razvitku pokazalo kao velika zapreka postizanju bitnog, tj. ravnopravne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije. Danas vrlo dobro znamo da je prvi uvjet te zajednice, njenog čvrstog postojanja i razvitka, dominacija interesa radničke klase. Zato u tome pravcu treba i prije 1918. godine tražiti ono što sačinjava dubinski proces historijskog postojanja takve zajednice. A to se ne nalazi u idealističkoj sferi ideologije jugoslavenskog pokreta, manje-više unitarističkoj, već je to pitanje afirmacije radničke klase u društvu uopće, a u nacionalnom pogledu pitanje do kojeg se stupnja već u to doba počinju radnička klasa i njene političke stranke afirmirati kao novi društveni faktor najšireg značenja i u nacionalnim pokretima, odnosno u nacionalnim društvima, to je pitanje koliko one i subjektivno uočavaju svoj historijski zadatak na tome području. Trebalo bi na sve situacije primijeniti kriterij koji je u knjizi »Srpska nacija u građanskom društvu« primijenio Miroslav Đorđević, kad je u centar svoga istraživanja udjela radničke klase postavio pitanje, kako »se srpska socijalna demokratija sve više približavala osnovama za jedinstveno posmatranje društvenog i nacionalnog pitanja« (175). Na toj osnovi moguće je onda vidjeti, koliko su radničke partije i pokreti u našim zemljama u ono vrijeme već bili odmakli od nivoa građanske nacionalne politike i od vlastitih pogrešnih shvaćanja i približili se revolucionarnoj inicijativi radničke klase na putu ka oslobodenju naroda. Nema sumnje što je baš u krugu nacionalnih pokreta naših naroda nastajala konfrontacija pogleda i iskustava radničkih partija, koja je vodila novim spoznajama.

S druge strane, ne treba zanemarivati same te nacionalne pokrete. No, mislim da treba u našem spominjanju manje inzistirati na analizi njihovih programskih izjava, a više uočavati njihov faktički federalistički karakter. Nacionalna pitanja pojedinih naroda Jugoslavije sačinjavala su prije prvoga svjetskog rata kompleks koji je tražio rješenja, kakva do tada historijski razvitak u zapadnoj Evropi nije poznao. Cijelo vrijeme taj kompleks upućivao je veoma jasno na federaciju. Malo je bilo federativnih jugoslavenskih programa, ali je federativna tendencija postojala cijelo vrijeme u stvarnim procesima, imajući bazu i u postojanju samih naroda, i u činjenici pluralizma centara političke akcije. Najzad još i to: ma kako bilo opravdano traženje zajedničkih faktora i poteza, jugoslavensko ujedinjenje 1918. god. nije posljedica nekoga historijskog determinizma. Činjenica je da su tako reći sve do posljednjeg momenta bila otvorena i druga historijska rješenja, no ne kao posljedica nedovoljno formirane nacionalne svijesti pa i osjećaja jugoslavenske solidarnosti u našim društvima, već kao posljedica mogućnosti evropske socijalističke revolucije koja je izostala.

Iz problematike drugog dijela našeg teksta govorim prema redosljedu teza. U obradi osnivanja Komunističke partije Srba, Hrvata i Slovenaca u Rusiji treba obuhvatiti i njen federalistički program. Uz proglašavanje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i inicijativu za ujedinjenje jugoslavenskog radničkog pokreta treba prikazati i odnos pojedinih socijalde-

mokratskih stranaka prema jugoslavenskoj državi u trenutku njenog stvaranja. Ta je država tada akceptirana kao osnova za revolucionarno djelovanje. Prilikom obrade Saveza pelagićevaca treba uključiti njihov federalistički koncept, pa i odbacivanje toga koncepta od vodstva Srpske socijaldemokratske partije. Za vrijeme od Kongresa ujedinjenja do Vukovarskog kongresa treba istaći posebnost razvitka u Sloveniji radi tadašnje revolucionarne diferencijacije organizacija Trsta i Slovenskog primorja. Prilikom spominjanja nacionalnounitarističkog stava, potvrđenog na Vukovarskom kongresu, treba specijalno obraditi odnos KPJ prema pitanju granica države s jedne strane, a s druge, odnos prema pitanju nacionalnih manjina (narodnosti), što onda uključuje i odnos prema makedonskom pitanju. U analizu karaktera stava o nacionalnom jedinstvu i unitarnoj državi treba uključiti i stav prema crnogorskom pitanju.

Kad bude govora o rezultatima izbora za Ustavotvornu skupštinu, treba te rezultate interpretirati ne samo kao izraz snage KPJ u državi, već ih treba analizirati i po tome, kakva je pozicija KPJ u svakom nacionalnom kompleksu posebno, odgovoriti na pitanje gdje se u tim rezultatima najavljuju historijski značajna pomjeranja odnosa političkih snaga. — Nužno je dati i jasan pogled na gledište KPJ u Ustavotvornoj skupštini, a naročito na pitanje centralizma. — Prilikom obrade društveno-ekonomske strukture i buržoaskog sistema treba imati u vidu i specifikum pojedinih nacionalnih područja, npr. što za pojedina područja znači onemogućavanje tradicionalnog iseljavanja u SAD, šta za Slovence znači tzv. »nacionalizacija« kapitala i slično. — Idejnu borbu KPJ za oblikovanje gledišta u nacionalnom, seljačkom i agrarnom pitanju prije Trećeg kongresa KPJ, ne bi trebalo obrađivati izolirano od realne aktivnosti partijskih organizacija na pojedinim nacionalnim područjima, od stupnja njihova političkog utjecaja, organizacione snage i idejne moći. Diskusiju jugoslavenskih komunista o nacionalnom pitanju u 1923. god. treba dati analitički i u pogledu gledišta komunista s pojedinim nacionalnim područjima. Posebnu pažnju obratiti i gledištima o makedonskom pitanju koje — uza sve ostalo — znači i važan moment za KPJ da se vraća formuli balkanske federacije. To je prostor gdje KPJ ni do 1923. god. nikad ne postavlja tezu o nacionalnom jedinstvu, te misli na federalistička rješenja.

Odjeljak o frakcijskim borbama u rukovodstvu KPJ i njihovom utjecaju na razvoj pokreta treba obraditi i u svjetlu akcija KPJ u ono vrijeme, njene sposobnosti da se suprotstavi fašističkim pokušajima ORJUNE, da postavi pitanje Nettunskih konvencija i borbe za nacionalna prava Slovenaca i Hrvata u Italiji, da utječe na politiku Balkanske komunističke federacije prema Makedoniji itd. S druge strane, treba govoriti diferencirano i o utjecaju frakcionaštva u pojedinim nacionalnim područjima, jer frakcionaštvo nije svugdje jednako jako. Objasniti i pitanje zašto ne nalazi korijena u Sloveniji. U odjeljku o socijalističkoj misli u Kraljevini SHS — ne negirajući važnost obrade društvene uloge marksističke inteligencije — trebalo bi snažan akcent dati odgovoru na pitanje, koliko je socijalistička misao onog vremena već sposobna vidjeti probleme pojedinih (vlastitih) nacionalnih društava. A pogotovu vidjeti, kakav nivo postiže u analizi društvenog sadržaja pojedinih tadašnjih

političkih događaja (režim Radić—radikali, skupštinski atentat, Seljačko-demokratska koalicija i ostala građanska demokratska opozicija) te utvrditi koliko ima zametaka originalnih taktičko-političkih koncepcija (npr. u pravcu Narodnog fronta) koje se tada ne razvijaju. — I odjeljak o odlučnom otporu frakcionastvu trebalo bi obraditi kompleksno, ne izolirajući Osmu zagrebačku konferenciju od sličnih antifrakcionastkih težnji na ostalim područjima. Jer, takvih tendencija ima npr. u Sloveniji pa i u Srbiji gdje se u ono vrijeme srećemo s interesantnom pojavom dvocentrizma komunističke akcije (Beograd — Niš) kao izraza otpora protiv frakcionastva. Veoma bi važno bilo vidjeti, koliko taj otpor sadrži i elemente novih koncepcija revolucionarnog rada, koncepcija tzv. novog kursa u partijskoj politici, koju tako jasno anticipira baš Osmo konferencija zagrebačkih komunističkih komunista.

U povodu IV kongresa KPJ valjalo bi konstatirati, koliko su programski stavovi o pojedinim nacionalnim pitanjima i pitanjima narodnosti izraz vlastitih analiza, svojih društvenih situacija, a koliko stvoreni pod utjecajem sa strane. Koliko se može koncepcija »nacionalnorevolucionarnih« ratova ugnjetenih nacija Jugoslavije usporediti s koncepcijom narodno-oslobodilačkog rata 1941—1945?

U odjeljku o ekonomskoj krizi važno je istaći da postoji i duboka kriza buržoaske svijesti, jačanje anacionalnih klasnih sklonosti u buržoaskoj politici, fašističkih tendencija u sklopu svijui naroda. Spomenuti i specifikum nacionalnih područja s jakim klerikalnim utjecajima, naročito poslije borbi u veljači i pobjede klerofašizma u Austriji.

Objasniti koncepciju koja je stajala iza priprema za stvaranje nacionalnih partija. Koliko je tu riječ o provođenju koncepcije tzv. Hrvatskih nacionalnih revolucionara, Slovenskih nacionalnih revolucionara, VMRO (objedinjene) i dr., a koliko o novom shvaćanju zadataka i mogućnosti KPJ u nacionalnim pokretima, o shvaćanju izraženom 1934. god. u Titovom radu, pa i u djelovanju Pokrajinskog komiteta za Sloveniju (Edvard Kardelj).

Borbu za Narodni front u Jugoslaviji treba povezati s novim gledanjem na važnost »okvira« Jugoslavije za borbu protiv fašističke opasnosti izvana. Upozoriti i na posebne oblike borbe za Narodni front u uvjetima mnogonacionalnosti Jugoslavije, gdje se ta borba razvija na pojedinim područjima posebno, te na svima zajedno.

Među dostignućima robijaša treba svakako spomenuti radove Otokara Keršovanija o hrvatskoj povijesti. U odjeljku o borbi KPJ za demokratski preobražaj i federativno uređenje Jugoslavije itd., kao i uopće u tretiranju pitanja »obrane zemlje« (koje se više puta pojavljuje), treba biti veoma pažljiv. Nema sumnje da je napuštanje stava o »razbijanju« Jugoslavije imalo veliko pozitivno značenje u tom smislu što je KPJ time uzela u obzir dugoročnu historijsku tendenciju i interese naroda Jugoslavije koji su bili u osnovi postanka te države. Nema sumnje da joj je to omogućilo bitno jače širenje političkog utjecaja. No ta politička promjena u odnosu prema jugoslavenskoj državi nije samo rezultat pravilnijeg shvaćanja dugoročnih faktora historijskog procesa, već je u prvom redu rezultat kvalitativno novog stupnja u shvaćanju jugoslavenskih komunista o odnosu između revolucije i nacija, između proletari-

jata i njegove revolucionarne partije, te nacija i nacionalnih pokreta. To je bilo realiziranje spoznaja o nužnosti stati »na čelo« nacija, zamisli koja predstavlja u realizaciji KPJ, u doba Titovog rukovodstva, inovaciju revolucionarne koncepcije. Da to nije bila bit te promjene, bila bi riječ samo o državnompravnom programu, što svakako nije točno. U borbi KPJ za demokratski preobražaj i federativno uređenje Jugoslavije izrazila se i potvrdila smjena historijskog subjekta, koji odlučuje o nacionalnoj sudbini jugoslavenskih naroda i njihovim međusobnim odnosima (Najdan Pašić). Pri tome nikad ne bi smjelo biti zabune da je federacija shvaćena ne kao potiskivanje, već kao rezultat revolucionarnog samoodređenja nacija, a na određeni način i narodnosti. Mislim da za to vrijeme ne odgovara upotreba terminologije današnjeg doba, iz situacije socijalističke federacije, da treba konzekventno govoriti o pitanjima nacija, odnosno o nacionalnim pitanjima, a ne o »međunacionalnim odnosima«. Nije riječ o reguliranju odnosa, već o samoodređenju.

U vezi s tim bi, vjerojatno, baš na ovom mjestu bilo potrebno konstatirati, dokle je doprla marksistička analiza pojedinih nacionalnih društava i njihovih problema (Sperans, O. Keršovani), a svakako bi bilo nužno dati pogled na tadašnju marksističku refleksiju pitanja srpske nacije (»otkriće« Svetozara Markovića).

U odjeljku o KPJ u borbi protiv rata i fašizma za obranu nezavisnosti zemlje svakako će biti riječi o specifičnim situacijama, npr. Makedonije (usporedba nacionalnorevolucionarnog programa VMRO (objedinjene) s platformom MANAPO koja ima cilj nacionalno oslobođenje Makedonaca borbom za nacionalnu ravnopravnost i samoodređenje Jugoslavenskog dijela Makedonije), Slovenije (koncentracija na nacionalnoobrambeni rad na jugoslavenskom terenu protiv nacističkih germanizatora), Hrvatske (odnos prema HSS u uvjetima postojanja posebnog separatističkog fašističkog pokreta) itd. U tome sklopu trebalo bi dati analizu ne samo profašističkih snaga, tj. onih koje su sklone oslanjanju na fašističku Njemačku, Italiju itd., već i ocjenu domaćeg fašizma, koji je nacionalistički, pa prema tome različit po pojedinim područjima s tendencijom unutrašnjeg nacionalističkog konflikta.

Uz krizu narodnofrontovske politike Kominterne bit će sigurno riječ i o refleksima na politiku KPJ. A tu opet ima mjesta diferenciranju po pojedinim područjima. U tom sklopu, mislim, od bitne je važnosti pokazati da je element uspješnosti politike KPJ i u toj delikatnoj situaciji, *kontinuitet* njene politike u pitanju nacija i narodnosti Jugoslavije.

Programske stavove V zemaljske konferencije na tom području treba cijeniti naročito kao izraz toga kontinuiteta koji Partiji već obezbjeđuje položaj realno najznačajnije političke snage u zemlji, a istodobno izražava visoki stupanj dijalektičkog jedinstva nacionalnog i centralnog djelovanja KPJ. To je temelj, objektivni i subjektivni, one koncepcije revolucije koja će se afirmirati u narednim godinama, spoznaje o nužnosti povezivanja narodnooslobodilačke borbe sa socijalističkom revolucijom, revolucije, dakle, u kojoj nacionalno pitanje nije više samo pitanje saveznika već je njezin bitni dio.

Slično, samo još mnogo uočljivije, nameće se potreba kontinuiranog uvažavanja dijalektičkog dvojstva, jugoslavensko — nacionalno, u trećem

dijelu »Historije SKJ«. Za taj dio već imamo razrađenu koncepciju metodološkog prilaza tom zadatku (referat P. Morače). Vanredno intenzivno i raznoliko vojno i političko zbivanje u svim dijelovima Jugoslavije samo po sebi onemogućava jednostavan prikaz djelovanja Partije. Ono nije vođeno centralistički, iako jedinstveno u koncepciji. Snaga tog djelovanja potječe iz afirmacije u svakom pojedinom nacionalnom području. Nema potrebe o tome da navodim detalje, ali mislim da bi se u tom smislu moglo govoriti čak o federalističkom karakteru jugoslavenskog narodnooslobodilačkog rata i jugoslavenske revolucije. Ovaj put odozdo prema gore, od naroda, narodnosti prema federaciji, prema zajedničkoj revoluciji, bio je ukorijenjen u prirodi moderne historije ovih društava, objektivno i subjektivno. Mislim da to predstavlja posebnu vrijednost koja je značajna i za suvremenost, i to ne samo za Jugoslaviju.

Za ovaj (III) dio »Historije SKJ« dao bih samo jednu napomenu. Trebalo bi uzvati različitost situacija i unutar pojedinih nacionalnih, odnosno historijsko-političkih prostora, i to uslijed različitih okupatorskih režima (npr. dio Makedonije pod Bugarskom i dio pod talijanskom okupacijom, Hrvatska pod njemačkom, odnosno talijanskom okupacijom, Slovenija pod njemačkom, talijanskom i mađarskom okupacijom, da i ne spominjemo Julijsku krajinu i Korušku koje u prvu jugoslavensku državu nisu ni ulazile).

Za IV dio »Historije SKJ« nemam istraživačkih iskustava da bih dao konkretne prijedloge. Ali mislim da i za taj dio mogu biti značajne opće metodološke postavke, koje sam naveo na početku. U tom smislu bilo bi vjerojatno dobro rekapitulirati historijske i idejne osnove konkretnih oblika federacije, uobičajne 1945. godine prilikom rada na prvom ustavu. Mislim prije svega na strukturu republika i pokrajina u odnosu na narode, narodnosti i na dijelove naroda. U pogledu društveno-ekonomskih pojava, uza sve ostalo, mislim da bi trebalo naročitu pažnju obratiti procesima migracije i njihovim socijalnim i nacionalnim učincima. Ali kao najbitnije bilo bi određivanje društvene biti i političkog značenja egzistencije nacija u samoupravnom socijalizmu. Bitnu razliku od shvaćanja »socijalističkih nacija« trebalo bi prezentirati stvaralačkom razradom našeg shvaćanja, prema kojem u globalnom sistemu samoupravljanja narodima i narodnostima pripada principijelno ista samoupravna uloga. Sve to i kao historijsko iskustvo revolucionarnoga oslobodilačkog rata i socijalističke izgradnje. Jugoslavenska socijalistička federacija u samoupravnom socijalizmu i dalje se, kao što je u historiji postala, permanentno konstituira odozdo prema gore, uz uvjet avangardnog djelovanja SKJ koje ujedinjuje u sebi i opće.